

RUANDA – 10 ÉV UTÁN

Megérthetjük-e a megérthetlent? A magyarországi holocaust emléknap kapcsán a megszólalók közül többen egyértelmű választ adtak: nem! Így vagyunk a volt Jugoszláviában elszabadult őrülettel is. Ruanda azonban más, ott érteni véljük, hogyan fordulhatott elő tíz évvel ezelőtt az 1994. április 6-át követő mindössze száz napban, hogy közel egymillió ember – az ország minden tízedik lakosa – népirtás áldozatává vált, és legalább további kétmillió ember menekült a határokon túlra. A dolog „megértését” rasszista előítéletek és beidegződések ismerete segíti. Ez Afrika! – mondta ki nyíltan John Major, a népirtás idején hivatalban lévő brit miniszterelnök, nem csupán a nagyhatalmak teljes tétlenségét magyarázandó, hanem kimondatlanul azt is beleépítve rövid tömondatába, hogy a fekete kontinensen az európaiaktól eltérő normákkal meg kell békélnünk. Nem igazán járult hozzá a kép tisztázásához a ruandai népirtással kapcsolatosan megnyilatkozó etnológusok, történészek, illetve más szakmabeliek jó szándékú okfejtése sem, amelyben a tragédia gyökereit a messzi múltba vezették vissza, és így nem csupán relativizálták azt, de a széles közvélemény szemében megerősítették: ilyesmi lám csak velük fordulhat elő, velünk soha. Amennyiben ez így lenne, akkor Ruanda számunkra semmiféle tanulsággal nem szolgálna, egyszerűen túlléphetnénk rajta. Akkor sem lenne számunkra valóban fontos, ha azok a főleg Afrikában megfogalmazódó vélemények volnának igazak, amelyek szerint a népirtáshoz a korábbi gyarmati politikából kikövezett út vezetett. Ezáltal Afrika felmentést kap, ám a hírbe hozott Európának mi soha nem tartoztunk a gyarmatosításban kitűnt részéhez. Csak akkor válik fontossá számunkra is Ruanda esete, ha ilyen-olyan előítéleteinktől megszabadulva elfogadjuk a tényeket: egy diktatórikus hatalmi gépezet saját, megrendült pozícióit mentendő, múltbéli sérelmeket apokaliptikus, hagymázás jövőképpé gyúrva hideg fejjel egy teljes nép kiirtását tervezte ki, és próbálta meg véghezvinni. Mert akkor ez elvileg bárhol, bárkivel újra megtörténhet.

Ruanda egy kicsiny, alig több mint fél-Dunántúlnyi területű ország Afrika szívében, a Nagy-tavak vidékének nevezett termékeny magasföldön. Lakói az 1994-es népirtás előtt 85 százalékban hutuk, 14 százalékban tuszik voltak, a maradékot az ott tuáknak nevezett őslakos pigmeusok adják. A bantu hutuk hagyományosan földművesek, és az i. sz. első évezredben az ún. bantu vándorlás során kerültek ide. A nilota, illetve kusita származású, állattenyésztő tuszik 4–500 éve vándoroltak be északról, és hajtották uralmuk alá a hutukat. A tuszik fegyveres fölénye nem tudta megakadályozni nyelvi–kulturális egybeolvadásukat a hutukkal. Egyetlen lényeges különbség maradt a két népcsoport között, ez

azonban már az első pillantásra megkülönböztette, s ma is megkülönbözteti őket. A hutuk zömökek, alacsonyak, míg a tuszik szikarak, magasak. A domináns tuszik olyan királyságot hoztak létre, amelyben a társadalom kasztszerűen tagolódott. Egy hutu például gondolhatta egy tuszi marháját – a gazdagság jelképét –, ám maga soha nem birtokolhatta az állatot.

A nagy európai osztozkodás során az ország Ruanda-Urundi néven a németeknek jutott, ám a formális és tényleges birtokbavétel között majdnem egy teljes évtized telt el. Ezalatt fontos dolgok történtek, a királyság élére III. Yuhi, egy megkérdőjelezhető legitimitású uralkodó (Mwami) került, aki a németekkel való együttműködésben uralmának megerősítését látta, mindössze két német tiszt és 25 bennszülött katona elegendő volt Ruanda biztosítására. Német–Kelet-Afrika gyarmati hatósága még éretlennek találta az országot a közvetlen berendezkedésre, az első világháború előestéig még adót sem szedettek maguknak. Ezt a közvetett uralmat örökölték meg a belgák, akik a világháború folyamán, 1916-ban foglalták el a gyarmatot, majd a Népszövetségtől mandátumterületként hivatalosan is megkapták. Az ENSZ létrejöttével gyámsági területté változott Ruanda státusza. Ami nem változott az évtizedek folyamán, az a tuszi felsőbbiségre való támaszkodás volt. Ez nem csak a hutuk feletti uralom meghagyásában, hanem például az oktatáshoz való hozzáférés fontos privilégiumában is megnyilvánult. Aki elég magas volt, tanulhatott, az alacsonyaknak dolgozniuk kellett. (A főváros, Kigali kormányzati iskolájában már 1913-tól kizárólag tuszik tanulhattak.) Ám a belgák által erőltetett, kivételre történő mezőgazdasági áruterelés inkább a hutuknak kedvezett, a tea- és főleg a kávétermesztés felfutása egy új, hutu elit megjelenését hozta. A keresztény missziók is elsősorban órájuk támaszkodtak, kezdetben a tuszik körében tilos is volt téríteniük. De a későbbiekben is inkább az elnyomott hutuk mellett álltak ki. A gyarmati korszak végére Ruanda már Afrika legkatolikusabb országának számított.

A már távozni készülő belgák csak az 1950-es évek második felében próbálkoztak a tuszi hatalmi monopólium felszámolásával, ám az egy ember – egy szavazat elv csak az 1959 novemberében kitört véres hutu lázadás győzelme után érvényesülhetett. A kongói eseményekkel elfoglalt anyaország sodródott az eseményekkel, és amikor az ország 1962. július 1-én köztársaságként függetlenné vált, már nem csupán a mwami, V. Kigeri volt emigrációban, hanem vele együtt százezernyi tuszi is. Az országot egy maroknyi hutu ellenőrizte, ám minden választás elsöprő győzelmet hozott a számukra, mivel az alternatíva a tuszik visszatérése lett volna a hatalomba. Ez az ENSZ és a donor országok szemében is szalonképpé tette a kigali rezsimet. A tuszik többször próbálkoztak tanzániai és ugandai menekülttáboraikból betörésekkel, 1963-ban és 1973-ban e sikertelen kísérleteket a tuszik elleni otthoni pogromok követték, tízezer nyi áldozattal.

Az ország elszegényedése megállíthatatlanul folyt tovább, ipar nem volt, a földéhségben szenvedő mezőgazdaságra pedig rázúdult az évi 4

százalékos népességnövekedés minden terhe. A kávé és minden más exportcikk ára, valamint a cserearányok drámaian romlottak. A rezsím a kilátástalan gazdasági helyzetből az etnikai kártya kijátszásával próbált menekülni. Amellett, hogy minden baj forrásává a tuszikat kiáltották ki, etnikai igazolványt vezettek be, először 15, majd 9 százalékos kvótát állapítottak meg a tusziknak a közszolgálati állásoknál, az iskolai, egyetemi képzésben. (Egyes kutatók a tuszik arányát ekkor még a teljes népességen belül egyötödre tették.) A hutuknál képzettebb tuszik számára ez a numerus clausus egyértelműen hátrányos volt, ugyanakkor a külföldi segélyekre rászorult ország vezetése nem engedhette meg a Burundihoz hasonló méretű leszámolásokat. Az 1973-ban puccsal hatalomra került katonatiszt, Juvenal Habyarimana a hutu–tuszi ellentétben mérsékeltnek számított, némi „rásegítés” mellett csak így kaphatta meg az 1978-as elnökválasztáskor a szavazatok 98,9 százalékát, majd 1983-as, illetve 1988-as újjáválasztásakor már több mint 99 százalékát.

A szomszédos országokban időközben félmilliónyira duzzadt tuszi menekültseregéből verbuválódott a Ruandai Hazafias Front, amelynek katonái 1990-ben Ugandából betörték Ruandába, és megvetették lábukat az ország északi részén. A szuperhatalmi szembenállás megszűntével az afrikai országok pozíciója tovább romlott, a szövetségesi hűség helyébe a demokratikus játékszabályok betartása került, a marginalizálódott kontinens vezetői kénytelenek voltak jó arcot vágni a csak a papíron megvalósult demokratikus viszonyok bevezetéséhez. Így lett 1990-ben a korábbi egypártrendszerből egycsapásra többpártrendszer Ruandában is. A kéttucatnyi új politikai formáció között több is volt, amely az ország mizériájáért nyíltan a tuszikat tette meg bűnbaknak, azt hirdetve követőinek, hogy csak a legradikálisabb módszer hozhat megoldást. A sajtó hirtelen jött szabadsága is kezükre játszott, vezércikkek jelentek meg a tuszik elűzését vagy teljes alávetését követelve. A politikai hecckampányban mindenkin túltett Ruanda első, 1993-ban alapított magánrádiója, az „Ezer domb rádiója” (Radio et Télévision Libre des Mille Collins), vagy a hangvételéről egyszerűen csak „machete-rádió” titulált adó. A rádióadásokat a hatalom megnyilatkozásainak tartó lakosság körében egy teljes éven át uszították a tuszik és a mérsékelt hutuk kiirtására. A donorok mégsem ezért, hanem a rezsím válsága miatt elburjánzó korrupció miatt fordultak el az egykor bőven dotált országtól. Csak Franciaország tartott ki a frankofon táborba, tehát a saját nyájba tartozó hutu rezsím mellett, annál is inkább, mivel a rivális tuszi politikai elit már évtizedek óta a volt brit gyarmatok menekülttáborában angolul iskolázódott, franciául már nem is értett.

A koldusszegény országban a háború újabb, elviselhetetlen terheket jelentett, áldozatok tízezreivel, menekültekkel mindkét oldalon. Még a Kigalit fegyverekkel segítő Franciaország is tárgyalásokra sarkallta védecét. Több sikertelen nekifutás után 1993 augusztusában a tanzániai Arushában írták alá a fegyvernyugvást hozó megállapodást, amely a

hosszú távú politikai megbékélést is hivatva volt biztosítani. Az egyezmény alapján a tusziki Hazafias Frontja 600 harcosát küldte Kigaliba az egyezmény betartásának ellenőrzésére, magát a várost pedig semleges övezetté nyilvánították. Az ENSZ az arushai megállapodás értelmében UNAMIR néven főként belga katonákból álló, 2500 fős kontingenst küldött Ruandába, kizárólag megfigyelői mandátummal felruházva, a fegyverhasználatot csakis az ENSZ-katonákat érő esetleges támadások visszaverésére engedélyezve. A páncélzat és a nehézfegyverek dolgában is ezeket az előírásokat vették alapul. Ennek ellenére a kéksisakosok megjelenése azt az üzenetet hordozta, hogy a dolgok jó irányba fordultak, a szélsőségesekre elszigetelődés vár.

Az elszigetelődés radikalizálódást hozott, a hutu elnök közvetlen környezetében is egyre többen akadtak, akik az arushai megállapodásban vereséget láttak, így a belső megoldást, a tuszikkal történő leszámolást kezdték favorizálni. A külső körülmények is a kezükre játszottak, azon a napon, amikor az UNAMIR előőrse Kigaliba érkezett, a somáliai fővárosban a csőcselék amerikai elitkatonák holttesteit gyalázta meg, és mindezt az otthoni tévénezők szinte egyenes adásban láthatták. Mindenki számára világos volt, az USA nem fog egyhamar a mogadishuihoz hasonló vállalkozásba. A Boszniában dúló háború is azt sugallta, a nemzetközi közösség inkább elfogadja az erőszakkal kialakított viszonyokat, mintsem, hogy saját katonáinak kockáztatásával megelőző akcióba kezdjen. A ruandai elnök legbelsőbb munkatársai körében így 1993 őszén már nem csupán a terv élt, hanem a kivitelezés előkészítése is megkezdődött a tusziki jelentette probléma végső megoldására. Máig nem világos magának az elnöknek a szerepe, hiszen az erőszak szócsövei az ő eltávolítását, sőt egyenesen halálát jósták már 1994 márciusára. Ez azonban lehetett propaganda is, a Hazafias front előretörését a rendszer halálos veszedelemként élte meg, és kérdés volt, vajon Habyarimana számára van-e bármiféle politikai jövő Arusha után. Az tény, hogy a saját biztonsági szolgálata írta össze a fővárosban élő vagy a vidéki atrocitások elől oda menekült tuszikat, illetve vásároltatott Kínában feltűnő mennyiségű bozótvágó kést (minden harmadik lakosra egyet), valamint titkos fegyverraktárakat rendezett be az elvben fegyvermentesnek számító Kigaliban. A legfontosabb mégis a hutu milícia, az Interahamwe („akik együtt harcolnak”) kiképzése volt a tusziki és minden a rezsimmal nem azonosuló hutu lemészárlására.

1994. január 11-én az UNAMIR kanadai parancsnoka, Romero Dallaire vezérőrnagy faxon arról értesítette feletteseit New Yorkban, hogy a legmagasabb körökből kapott információi szerint tömegmészárlás készül, amit az elnök biztonságára felügyelő belga katonák elrablása és kivégzése vezetne be. Azonnali választ kért a tábornok az informátor által megadott titkos fegyverraktárak elfoglalása és a felhalmozott fegyverek megsemmisítése ügyében. A válasz az akkor Kofi Annan vezette részlegtől még aznap megérkezett, az ENSZ nem csupán a preventív

akciót fújta le, de ahhoz sem járult hozzá, hogy az informátor és családja ENSZ géppel biztonságban elhagyhassa az országot. A következő néhány hónapban a faxban foglaltak forgatókönyvszerűen beteljesültek.

1994. április 6-án a kigali repülőtérre leszállni készülő repülőgépet (Mitterrand elnök ajándéka), amelyen Ruanda és Burundi elnökei utaztak, lelőtték. Túlélő nem volt. A jól szervezett hutu szélsőségesek, akik az első pillanattól kezdve a tuszikat tették felelőssé a gép lelövéséért, alig néhány órával a katasztrófa után akcióba lendültek. Ruandában elszabadult a pokol.

Ruanda mérsékeltnek számító miniszterelnök-asszonyára hét ghánai és tíz belga kéksisakos vigyázott. Még mielőtt rádiószózatot intézhetett volna a nemzethez a kedélyek lecsillapítása érdekében, az elnöki gárda tagjai az amerikai nagykövetség füle hallatára mészárolták le őt és egész családját. Az elfogott kéksapkások közül a ghánaiakat engedték, a belgákat megkínózták, megölték, holttestüket meggyalázták. A hadsereg hutu tagjai, az elnöki gárda és a hutu milíciák számítógépen készült listákkal rendelkeztek a likvidálandókról. A machete-rádió névsorokat olvasott be, címekkel, gépkocsi-rendszámokkal. A nekivadult milicisták sokszor egyik kezükben bozótvágókéssel, a másikban zsebrádióval indultak bevetésre. A hutu ellenzéket sem kímélték, ám a tuszik közül senkit sem akartak életben hagyni. Sok hutut arra kényszerítettek, válasszanak, vagy tuszikat ölnek, vagy őket ölik meg. A szélsőségesek átmeneti kormányt alakítottak, amelynek egyetlen funkciója az erőszak eljuttatása volt az ország minden szegletébe. Ahol kevesellték a halottak számát, oda máshonnan vezényeltek már bizonyított gyilkosokat.

Menekülni nem volt hova, még a templomok is a mészárlás színterévé váltak. Voltak ugyan hutu papok és apácák, akik próbáltak segíteni a tuszikon, és emiatt maguk is életükkel fizettek, mégis gyakoribb volt, hogy részvétlenek maradtak, sőt, maguk hívták a milicistákat a menekülőkre, néhány esetben még maguk az apácák, papok is aktív részeseivé váltak az öldöklésnek. Csak a Jehova tanúi és a moszlimok becsületén nem esett folt, ez magyarázza, hogy az országban azóta miért csökkent különösen drámaian a katolikusok száma, illetve miért kétszereződött meg az iszlámhívók tábora. Az általános embertelenségben azonban az emberségnek is sok fényes példája akadt. A milicisták kiléptették az iskolai osztályokban a tuszikat, és nem egy esetben hutu pajtásaik is velük együtt léptek, így őket is elérte a végzet. Az áldozatokat gyakorta úgy sebesítették meg, hogy agóniájuk hosszú és gyötrelmes legyen. A tömeges erőszak az AIDS terjedésének melegágyává vált. A halottakat nem temették el, kutyák, patkányok, vadállatok marcangolták őket.

Az öldöklés különösen az április 6-át követő első hetekben volt intenzív, a Vöröskereszt munkatársai május elején már félmillió áldozatot valószínűsítettek. Belgium és Franciaország már április 9–10. folyamán kimenekítette állampolgárait, és ugyanezt megtette az USA, illetve a

többi érintett ország is. Ruandaiakat nem menekítettek. Egy repülőgép, amely ruandaiakkal a fedélzetén Nairobiban leszállt, rövid hezitálás után parancsot kapott a visszatérésre Kigaliba, anélkül, hogy az utasok kiszállhattak volna. További sorsuk nem ismert. A Machete Rádió elhallgattatása is csupán szakértői szinten merült fel, noha az USA műszakilag képes lett volna nem csupán zavarni az adást, hanem egyenesen az adó szándékával ellentétes, a gyilkolás azonnali leállítását elrendelő utasítások sugárzására.

A hutu szélsőségesek elérték, amit akartak, Belgium április 14-én bejelentette, hogy visszavonja katonáit az UNAMIR erőiből. Rá egy héttel a Biztonsági Tanács egyhangúan megszavazta a kéksapkások számának 2500-ról 270-re történő csökkentését. Mindez azután történt, hogy a repülőterre történő visszavonásuk után az addig náluk menedéket találó 20 ezer embert lemészárolták. A segélyszervezetek hónapok óta hasztalanul próbálkoztak a világ közvéleményének felrázásával. A B. T. még április 30-i határozatában is tartózkodott a „népirtás” kifejezéstől, és csak május 13-án, a gyilkolás javának megtörténte után készítettek elő újabb határozatot, amely már tartalmazta a beavatkozáshoz megkívánt szót. Még így is több mint százezer életet lehetett volna megmenteni, ám az USA ENSZ nagykövete, Madeline Albright négy nappal elhalasztotta a döntést, és mikor az végre megszületett, az ENSZ és a Pentagon vitába keveredett az UNAMIR 2 misszió számára kért ötven páncélozott csapat szállító jármű költségeivel kapcsolatosan. A Fehér Ház közbeavatkozása véget vetett a vitának, ám a zömében afrikai csapatok még nem készültek fel a küldetésre. Így a B. T. június 22-én felhatalmazást adott Franciaországnak, hogy elindítsa a Türkiz-hadműveletet, Délnyugat-Ruanda megszállását, ahol biztonsági zónát hoztak létre. A hutuk fő támogatóinak számító franciákat a Ruandai Hazafias Front azzal vádolta, hogy a biztonsági zóna csupán a gyilkosok védelmét szolgálta, sőt, hogy a tuzik mészárlása az idegenlégiósok szeme láttára folytatódott.

Július közepén a Hazafias Front csapatai bevonultak Kigaliba, a hutu átmeneti kormány Zairébe menekült, a franciák pedig átadták a terpet az etióp kéksisakosoknak. A lőfegyverekkel és főleg bozótívágó késekkel végzett pusztítást a járványok végezték be, se orvos, se gyógyszer nem volt, csak temetetlen halottak mindenfelé. Az immár hutu menekültek áradata hozzájárult Mobutu rendszerének destabilizálásához, majd bukásához, illetve az azt követő zavaros időszakhoz, amelyet Albright asszony, immár külügyminiszterként Afrika első világháborújának nevezett, és amely az utóbbi fél évtizedben legalább 3 millió áldozatot követelt.

A felelősök keresése már az események zajlásával párhuzamosan megkezdődött. Az ENSZ hágai mintára nemzetközi törvényszéket hozott létre Arushában, Ruandában pedig 130 ezer gyanúsított vár részben még ma is ítéletre. Arushában az 1994-es átmeneti kormány 14 tag-

ját helyezték vád alá, a genocídium főkolomposai közül már többeket életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, többek között a hírhedt Mache-te Rádió vezetőit is. Ám ez mindössze néhány tucat érintettet jelent, a túlnyomó többséggel magának a ruandai igazságszolgáltatásnak kelle-ne megbirkóznia. Az eddigi tempó alapján ez még több száz évig eltar-tana, így egy régi helyi intézmény feltámasztásával, a mediáció saját-ságos formáját jelentő falusi vagy „gacaca” (szó szerint füves terület, ahol az érintettek összegyűlnek) bíróságok segítségével próbálnak meg úrrá lenni a helyzeten. Ruanda az utóbbi évtizedben csendes, az akkor hata-lomra kerültek az etnikai különbségeket még felemlgetni sem engedik.

A 10. évforduló alkalmából az ENSZ főtitkáron kívül tucatnyi állam és kormányfő, miniszterek, újságírók egész hada gyűlt össze Kigaliban. Mondandójuk lényege az volt, hogy az 1994-es száz nap soha többé nem ismétlődhet meg újra. A történetek fényében érdemesnek tűnik szavu-kon fognunk őket.

(2004)

Felhasznált és ajánlott művek jegyzéke

- ADELMAN, Howard – Suhrke, Astri (eds.)
 1999 *The Crisis from Uganda to Zaire; The Path of a Genocide*, London, Transaction Publishers.
- GOUREVITCH, Philip
 1998 *We Wish to Inform You that Tomorrow We Will Be Killed with Our Families*, New York, Farrar.
- KERTZER, David
 1988 *Ritual Politics and Power*, New Haven, Yale University Press.
- KLINGHOFFER, Arthur J.
 1998 *The International Dimension of Genocide in Rwanda*, New York, New York University Press.
- MAMDANI, Mahmoud
 2001 *When Victims Become Killers*, Princeton, Princeton University Press.
- MELVEN, Linda
 2000 *A People Betrayed: The Role of the West in Rwanda's Genocide*, London, Zed Books.
- POTTIER, Johan
 2002 *Re-Imagining Rwanda: Conflict Survival and Disinformation in the Late Twentieth Century*, Cambridge, Cambridge University Press.
- PRUNIER, Gérard
 1995 *The Rwanda Crisis*, New York, Columbia University Press.
- WAYNE, Madsen
 1999 *Genocide and Covert Operations in Africa 1993–1999*, Lewiston, Edwin Mellen Press.